

ZGODOVINSKI ROMAN V SLOVENSKEI KNJIŽEVNOSTI

Pri Slovencih in drugih srednjeevropskih narodih je imel zgodovinski roman v 19. in 20. stoletju veliko vlogo pri artikuliranju in formuliranju kolektivnih predstav o preteklosti. Prvi slovenski zgodovinski roman *Ivan Erazem Tattenbach* je leta 1873 napisal Josip Jurčič. Po njegovem mnenju, ki je izhajalo iz naprednjaškega meščanskega aktivizma, je bila aristokracija krvi obsojena na propad. Poznejši slovenski liberalni pripovedniki so bili v zgodovinskem romanu manj angažirani; Ivan Tavčar in Fran Govekar sta poskušala uveljaviti historicistični realizem. Šele Vladimir Bartol je z leta 1938 izdanim *Alamutom* ustvaril tekst, ki mu je preteklo dogajanje zgolj metafora za probleme sodobnosti. Katoliški pisatelji so poskušali opozarjati na nadčasne vrednote (najvidnejša med njimi sta bila Fran Saleški Finžgar in Janez Jalen). Po 2. svetovni vojni je zgodovinski roman neredko nudil priložnost za kritično refleksijo o sodobnih razmerah. Žanr je v slovenski književnosti prav zato ostal živ vse do danes.

zgodovina, Slovenija, slovenski zgodovinski roman

In Slovenes and other Central-European nations, in the 19th and 20th cc. the historical novel played an important role in articulating and formulating collective images of the past. The first Slovene historical novel *Ivan Erazem Tottenbach* was written in 1873 by Josip Jurčič. In his opinion, based on liberal bourgeois activism, the blood aristocracy was doomed. Later Slovene liberal narrative prose writers were less engaged in the historical novel. Ivan Tavčar and Fran Govekar attempted to establish historicistic realism. Only Vladimir Bartol with his novel *Alamut*, published in 1938, created a text in which past events are only a metaphor for the present-day problems. The Catholic writers attempted to point out timeless values (the most prominent among them were Fran Saleški Finžgar and Janez Jalen). After WWII the historical novel often offered an opportunity for critical reflection on current situation. This is the reason that the genre remained alive in Slovene literature until the present.

history, Slovenia, Slovene historical novel

Zgodovinski roman je imel v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja nezanemarljivo vlogo pri definiranju, artikuliranju in formuliranju slovenskih kolektivnih predstav. Idearij in imaginarij naših narodnjakov – tudi tistih, ki so pripadali družbeni eliti – je (so)oblikoval vsaj v tolikšni meri kot znanstveno preučevanje preteklosti.¹ Tega žanra zato ni mogoče obravnavati zgolj kot tipično oziroma tipizirano obliko t. i. množične kulture.

Poljudne predstave o popotovanju posameznikov, skupnosti in družb(e) skozi čas so se pri Slovencih in drugih srednjeevropskih narodih opazno razlikovale od zavesti, ki jo je skušala vzpostavljati historiografija kot »prostor« prezentacije rezultatov zgodovin(ar)skih raziskav. Kriticism slednjih pri množicah ni vedno naletel na navdušen sprejem. Strastna pravda okoli pristnosti *Kraljedvorskega* in *Zelenogorskega rokopisa* na Češkem, ki se je vnela v obdobju visoke romantike in je trajala vse do Masarykove epohe, predstavlja naravnost šolski primer skoraj nepremostljivih razhajanj med znanstveno in »popularno« zgodovino.²

Kolektivne predstave o nekdanjosti so integralni del kulturne tradicije, ki jo za bistveni del svoje identitete priznavajo pripadniki določene nacionalne skupnosti.³ Ljudje se z njimi največkrat afirmativno identificirajo. Od tod izhajata tako idealizacija kot aktualizacija minulosti. Obe tendenci sta svojevrstno »zaščitno znamenje« romantičnega pristopa k zgodovini, ki ga historiografska znanstvena deskripcija nikakor ne zadovoljuje. Zanj je značilno imaginativno vživljanje v nekdanja obdobja (torej nekakšna fantazijska »reanimacija«) in zavračanje »aseptične« kritične distance do minulosti. Nepristranskost, ki je pravo ime za t. i. zgodovin(ar)sko objektivnost, ne sodi med njegove ideale.

Slovenci ne spadajo med tiste srednjeevropske narode, ki bi bistvo svoje tradicije in identitete videli v slavni preteklosti oziroma v »nesmrtnih podvigih« prednikov. Njihovo duhovno oko je bilo uprto predvsem v prihajajoče dni. V ideologiji madžarskega (svetoštetfanska ideja), poljskega (težnja po vnovični vzpostavitvi samostojne Poljske, ki je z evropskega političnega zemljevida izginila v drugi polovici 18. stoletja), češkega (svetovaclavska ideja), hrvaškega (ideologija hrvaškega državnega prava) in srbskega (kosovski mit) nacionalnega gibanja je zgodovina predstavljala inspiracijo za ravnanje v sodobnosti. Posredno je vplivala celo na določitev ciljev, ki jih je treba doseči v prihodnosti (preteklost naj slednjim pomeni anticipacijo oziroma prapodobo!).⁴ Jedro slovenske nacionalne tradicije vsekakor predstavlja zavest o jezikovni samobitnosti. Njeni najstarejši sledovi segajo že v zgodnji srednji vek, dokazljivo pa se kontinuirano razvija od 16. stoletja dalje (prva knjiga v slovenščini izide leta 1550, prevod celotne *Biblije* 1584, prva slovnica prav tako 1584, prvi slovar 1592). Samosvoja kultura, ki se je od konca razsvetljenskega 18. stoletja dalje doživljala kot najpomembnejše znamenje in izraz slovenske identitete, je bila izoblikovana prav na tej podlagi.⁵ Značilno so se tudi politične meje zaželele (a v »materialni« realnosti pozneje nikoli obstoječe) Zedinjene Slovenije oziroma Slovenskega kraljestva v »pomladi narodov« 1848 začrtale na podlagi jezikovnih meja.⁶

¹ Značilno se je Bogo Grafenauer še leta 1940 pritoževal nad pomanjkanjem prave »zgodovinske kulture« pri Slovencih. Prim. B. GRAFENAUER, *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*, Ljubljana, 1987, 177–183.

² Prim. A. J. P. TAYLOR, *Habsburška monarhija 1809–1918*, Ljubljana, 1956, 259.

³ Prim. I. GRDINA, *Od rodoljuba z dežele do meščana*, Ljubljana, 1999, 11–50.

⁴ Prim. A. J. P. TAYLOR, n. d., poglavji Dinastija (9–23) in Narodi (24–35).

⁵ Prim. I. GRDINA, *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor, 1999, 225–244.

»Identifikacijski potencial« slovenske zgodovine je bil s stališča idealov dobe integralnega nacionalizma (19., 20. stoletje) razmeroma skromen. Cilji, ki si jih je zastavilo naše narodno gibanje – ob koncu 18. stoletja je bilo izrazito kulturno, politično dimenzijo pa je dobilo šele neposredno pred letom 1848 –, v preteklosti pravzaprav nikoli niso bili doseženi. Slovenci vse od vključitve vzhodnoalpsko-jadranskega prostora v frankovski imperij (7.–8. stoletje) niso imeli lastne neodvisne države. Še več: nikdar niso bili združeni v eni sami upravni enoti! Živel so razdrobljeni v posamezne vojvodine, marke (krajine) in grofije ter pozneje dežele velikih multietničnih držav srednjega in novega veka (frankovski in vzhodno-frankovski imperij, rimsko-nemško cesarstvo, habsburška monarhija). V 19. stoletju so veljali za »nezgodovinski narod« par excellence. Tudi sami so v veliki meri sprejemali takšno oznako; v boju za svojo politično emancipacijo v Avstrijskem cesarstvu in Avstro-Ogrski so se značilno sklicevali predvsem na načela naravnega in ne historičnega prava (t. i. Mariborski program je bil le nepomembna epizoda⁷). Zato ni bogvekakako čudno, da so kot literarne tematizacije »vredna« pretekla obdobja prihajala v poštev le posamezna »poglavja« iz domače zgodovine. Poseben poudarek je veljal njenim začetkom (naselitev Slovanov v alpsko-jadranskem prostoru; življenje v samostojni kneževini Karantaniji; doba »slovanskih apostolov« Cirila in Metoda – sveta brata sta se s predniki Slovencev srečala v Spodnji Panoniji; ustoličevanje koroških vojvod, ki je vse do leta 1414 potekalo v slovenščini), pa tudi tistim velikim osebnostim, katerih dejavnost je bilo mogoče interpretirati kot »integrativno« (se pravi v smislu bodisi duhovnega bodisi političnega združevanja Slovencev in njihovih slovanskih »bratov«). Do neposredne identifikacije »receptijskega telesa« s tekstnim dogajanjem, ki je književnemu delu zagotavljala široko odmevnost, je prav tako lahko prišlo pri literarnem opisovanju posameznih zgodovinskih dogajanj, v katerih so se odlikovali »naši ljudje«. Slovenci so npr. zelo radi prebirali pripovedi o turških vpadih ob koncu srednjega veka ter o bliskovitem vzponu in nenadnem propadu grofov Celjskih v 15. stoletju. Precejšnja pozornost je veljala tudi delom, ki so tematizirala krvave kmečke upore (15.–18. stoletje) in razgibane protestantsko-katoliške spore oziroma spopade na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem (16. stoletje). Prav tako se je uveljavil roman-metafora: bralci so se vsaj občasno »prepoznali« v likih iz pred-slovanske preteklosti vzhodnoalpsko-jadranskega prostora (tisočletja praskupnosti, antika) in v »junakih« iz zgodovine eksotično-živopisnega tujega sveta. Na dolgi rok je bil precej manj uspešen nazorsko-tezni (pretežno agitacijski) roman, ki si je za svoje dogajalno okolje izbral »stare čase«. Tako so srditi spopadi med naprednjaškimi (»protifarškimi«) liberalci in populističnimi »klerikalci«, ki so bili v slovenskih deželah posebej ostri ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, odmevali v številnih trivialnih romanih oziroma povestih. Ti so se doživljali kot nekake

⁶ Prim. S. GRANDA, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*, Ljubljana, 1999, 17 in dalje.

⁷ Mariborski program slovenskih narodnjakov je leta 1865 predvideval obnovo notranjeavstrijske skupine dežel (Štajerska, Kranjska, Koroška, Avstrijsko-Ilirsko primorje).

alegorične podobe sedanjosti. Spričo zadovoljevanja pragmatičnih dnevnopolitičnih ideoloških potreb jim je hitro potekel »rok trajanja«. Njihovi avtorji – na čelu s strupeno proticerkvenim časnikarjem Miroslavom Malovrhom (1861–1922), ki je bil izjemno spreten pisec – so v slovenski literarni zgodovini in zavesti ostali na obrobju. Vpetost teksta zgolj v tukajšnjost in zdajšnjost se je v alpsko-jadranskem prostoru pač zmerom štela za trivialno; umanjkanje »večnostne dimenzije« v sporočilnosti je zapečatilo usodo mnogih akcijsko razgibanih pripovedi.

Kot najlegitimnejši predhodnik slovenskega zgodovinskega romana se leta 1836 pojavi Prešernova »povest v verzih« *Krst pri Savici*, ki zagotovo spada med pomembnejše pesnitve evropskega romantičnega gibanja. Napisana je v tercinah (uvod) in stancah (osrednji del). Tematizira izgubo slovenske politične neodvisnosti in hkratno pokristjanjenje v drugi polovici 8. stoletja, v fabulativno ospredje pa postavlja dramo onemogočene ljubezni, ki je svojevrstna variacija zgodbe o Abelardu in Heloizi.⁸ Osrednji tekstni lik, poganski poglavar Črtomir, ki na koncu postane resignirani oznanjevalec Kristusove vere, premore prenekatero karakterno potezo pesnika Franceta Prešerna (1800–1849). Pozneje nastali zgodovinski romani pogosto ponavljajo zgodbeni obrazec *Krsta pri Savici*: v prelomnem času, ko se odloča o narodovi usodi, so okoliščine močnejše od »junakov«. Ti zato ali tragično propadejo ali pa se v globokem eksistencialnem obupu predajo »toku dogodkov«. Volja tujcev prevlada nad (ne)močjo domačinov. (Srečen ali optimističen konec je precejšnja izjema.) Tako se na neki način pojasnjujejo utesnjenost, nezadovoljenost in frustriranost Slovencev v sodobnosti.

Prvi slovenski romanopisec Josip Jurčič (1844–1881) je že v svoji zgodnji prozi (*povest Jurij Kozjak, slovenski janičar*, 1864) pokazal zanimanje, pa tudi znaten talent za fabulistično razgibano tematizacijo preteklosti. Kot eden vodilnih liberalnih javnih delavcev je z izredno zavzetostjo ustvaril vsega spoštovanja vreden literarni opus (6 dokončanih romanov, 2 nedokončana, 2 tragediji, 1 komedijo, več povesti, obilo kratke proze). Poznal je tudi aktualne zglede evropskega pripovedništva, vendar jih ni slepo posnemal, temveč večje »homologiziral«. Postavil jih je v službo duhovnih potreb (ne zmerom tudi pričakovanj!) rojakov.⁹

Jurčič, ki je bil občudovalec scottovske paradigme zgodovinskega romana, je ta žanr prilagodil »ideološkimi« težnjami svoje naprednjaške miselnosti. Njegovi teksti, ki obravnavajo preteklost in aristokratske sloje, se praviloma končajo tragično. Zato pa je pisatelj romane iz sodobnega življenja vsaj sprva zaključeval v optimističnem duhu (opisoval je dvig slovenskih kmetov v meščane – zlasti prek »intelektualnih« poklicev).

Jurčičev prvi zgodovinski roman *Ivan Erazem Tattenbach* je kot časnikarski podlistek izhajal leta 1873. Ukvarjal se je s »slovenskim odmevom« (oziroma »odvodom«) tragično ponesrečene zrinjsko-fankopanske zarote proti Habsburža-

⁸ M. KMECL, *Babji mlin slovenske literarne zgodovine*, Ljubljana, 1996, 83, 84.

⁹ Prim. M. KMECL, *Rojstvo slovenskega romana*, Ljubljana, 1981, 36 in dalje.

nom. Poskus strmoglavljenja vladajoče avstrijske dinastije, do katerega je prišlo v drugi polovici 17. stoletja, je pisatelj tolmačil kot težnjo po osnovanju južno-slovanske države – čeprav je v resnici šlo za komplot velikašev svete ogrske krone (in njihovih redkih pristašev v sosednjih deželah) proti nemškim »vsiljivcem«. Puč naj bi propadel le zaradi značajskih šibkosti in nespretnosti korenjaških ljudi, ki so imeli »dober namen«. Eden od njih je seveda tudi štajerski plemič Tattenbach, ki je po rodu sicer Nемеc, vendar kljub temu premore »nekaj srca« za Slovence. Čeprav je razvratnež in lahkomiselnjež, gleda Jurčič nanj z določeno simpatijo. Rezultati njegove dejavnosti pa žal ne morejo biti identični s cilji; zato tudi ne reši svoje (precej kosmate) duše. Tattenbach kot fevdalec namreč pripada svetu, ki je v teku zgodovine obsojen na zaton. Njegov »narodnostni angažma« je samo kurioziteteta in nikakor ne more biti »vzorčni primer«, s katerim bi se v 19. stoletju mogli poistovetiti »naši ljudje«. ¹⁰ (Vrhu vsega v »času meščanov« skorajda ni več bilo Nemca, ki bi bil naklonjen Slovincem: habsburška monarhija je slednjim dolgo časa celo odrekala pravico do srednjega šolstva v materinščini, čeprav so imeli po razvpitem 19. členu *decembrske ustave* iz leta 1867 enake pravice kot njihovi »tevtonski« sosedje!) Podobno sporočilo je mogoče izluščiti tudi iz nedokončanega Jurčičevega zgodovinskega romana *Slovenski svetec in učitelj*, ki se godi v časih bratov-blagovestnikov Konstantina in Metoda: v njem (zgodnje)fevdalni velikaši, ki so polni slabosti (kot berač uši!), onesrečijo svoje dobrodušno ljudstvo. Nobenega dvoma ni, da je bil Josip Jurčič v svojih delih jasno opredeljen: možnost rešitve za Slovence je videl v moderni meščanski družbi. Na nostalgичno (se pravi romantično) zazrtost v nekakšne »dobre stare čase« pri njem preprosto ni mogoče naleteti.

Samo tri leta za Jurčičem se je z zgodovinskim romanom predstavil rojakom tudi primorski duhovnik Alojzij Carli (1846–1891). Njegovi *Zadnji dnevi v Ogleju* tematizirajo zmagovit vzpon krščanstva in zaton poganstva med strahovlado hunskega kralja Atila (5. stoletje). Ker je katoliški pol slovenske kulturno-politične scene, ki je bil v pretežni meri zelo rigoristično usmerjen, vztrajno gojil čudne predsodke proti romanu kot nemoralni vrsti pisanja ¹¹ (saj da je njegova osrednja tema docela profanizirana spolna ljubezen!), je Carlijev tekst za kar precej časa ostal nekak »osamelec«. Ideologija, ki se razodeva skozenj, je seveda povsem v skladu s cerkveno doktrino. Šele okoli leta 1900 so vse številnejši katoliški pisatelji na Slovenskem prišli do spoznanja, da apriorno liberalnih ali svobodomiselnih literarnih žanrov ni. Tudi zgodovinski roman je potem med njimi končno dobil domovinsko pravico. Še posebej uspešno se je v tovrstnem pisanju preizkusil Fran Saleški Finžgar (1871–1962), ki je leta 1906 in 1907 objavil pozneje velikokrat ponatisnjeno »epopejo« iz časa prihoda Slovanov v Srednjo Evropo in na Balkan z naslovom *Pod svobodnim soncem*. Delo ni triumfiralo samo na »domaćih tleh«, ampak je bilo prevedeno tudi v nekaj tujih jezikov. Pisatelj, ki je pripadal moder-

¹⁰ M. Kmecl, n. d., 87–89.

¹¹ O tem je v svojih zapisih o Josipu Jurčiču spregovoril Josip Stritar. Prim. J. STRITAR, *Izbrano delo*, Ljubljana, 1969, 211, 212.

nejši krščanskosocialni svetovnonazorski usmeritvi, se je zgledoval pri poljskem mojstru zgodovinskega romana Henryku Sienkiewiczzu.¹² V svojem tekstu, ki je v veliki meri oprt na študij zgodovinskih virov (Prokopij iz Caesareje), je prikazal spopad dveh svetov: dekadentnemu in spletkarskemu Bizancu, ki mu vladata mogočni in samoljubni Justinijan ter njegova kot presta zvitá žena, bivša »artistka« Teodora, je zoperstavljena nepokvarjena in skromna slovanska skupnost. Seveda ne more biti nobenega dvoma o tem, da bo slednja prej ali slej zmagala. Finžgar vsekakor pozna tendenčnost, vendar pri »vpisovanju« aktualnih sporočil v tekst (rodoljubje, zvestoba, moralnost, pravičnost, neustrašnost ipd.) ni nasilen. Poznejši slovenski katoliški pisatelji, ki so si fabulistično izjemno bogat in scenarično raznovrsten roman *Pod svobodnim soncem* vzeli za paradigmatski zgled, niso dosegli tolikšnega recepcijskega priznanja, vendar je vsaj Janez Jalen (1891–1966) s trilogijo *Bobri* (tematizira prazgodovinsko kulturo na Ljubljanskem barju in jo povezuje s klasičnim grškim mýth(os)om o Argonavtih) med 2. svetovno vojno (1942–1943) ustvaril »življenja zmožno« delo. Bralci so ga hitro posvojili. V drugi polovici 20. stoletja sta se tako Finžgarjeva kot Jalnova pripoved o dobi »davnih dedov« uvrstili v kanon slovenske mladinske književnosti, kar je glede na duhovniški poklic obeh avtorjev dokaj nenavadno. Komunistični režim je v Sloveniji pač imel nekaj posluha za nacionalno tradicijo, saj se je doživljal kot zaključna faza afirmacije in emancipacije »naroda-proletarca« (s to krilatico je Slovence označil že Ivan Cankar).

Ob Finžgarju in Jalnu se je kot vodilni katoliški avtor zgodovinskega romana na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja uveljavil Ivan Pregelj (1883–1960). Mogoče je reči, da je s svojim pisanjem močno zaznamoval prihodnji razvoj tega žanra. S *Plebanusom Joannesom* (1920) in *Bogovcem Jernejem* (1923) je ustvaril nov tip zgodovinskega romana: v ospredju ni več usoda skupnosti (ki jo personificirajo osrednji liki pripovedi), temveč protislovij polna eksistenca posameznika. Oba teksta se lotevata delikatne problematike vrtoglavega prepada med spolno slo – ki le mestoma prerašča v pravo erotično ljubezen – in duhovniškem poklicem oziroma poslanstvom naslovnih likov (prvi v katoliškem, drugi v protestantskem okolju; dogajalni čas je zgodnji novi vek). Zaradi snovne kočljivosti sta bili Pregljevi pripovedi deležni kar precej srdite pozornosti. Pisateljev lingvistični artizem, ki izhaja iz bohotnih secesijskih (novoromantičnih) stilizacij,¹³ in intelektualizem omenjenima romanoma zagotavljata ugledno mesto med najprezentativnejšimi deli slovenske književnosti v prvi polovici 20. stoletja. Toda spričo svoje jezikovne zahtevnosti in miselne intenzivnosti nista nikoli postala kdovekako priljubljena. »Poljudnejši« je Pregelj v zgodnejšem romanu *Tlačani* (1915–1916; pozneje je bil temeljito predelan in objavljen s spremenjenim naslovom *Tolminci*). V njem se je

¹² Izidor CANKAR, *Izbrano delo*, Ljubljana, 1972, 131.

¹³ Mnogim se je zdel Pregljev jezikovni artizem skrajno prisiljen in arteficialen. Izidorja Cankarja je celo spominjal na lingvistično »virtuoznost« Jovana Vesela Koseskega. Prim. J. VIDMAR, *Obrazi*, Ljubljana, 1985, 340.

poklonil »pokrajinam svojega rojstva« ob reki Soči: v obliki velike historične »freske« je opisal silovit izbruh in krvavo zadušitev kmečkega upora, ki je na Goriškem vzplamtel leta 1713. Tudi Pregelj je – podobno kot Finžgar in Jalen – težil k ustvaritvi ciklusa zgodovinskih pripovedi: ob svoje osrednje tekste je nanizal še manj obsežna »stranska dela« (novele, povesti), ki zaokrožajo opis določene dobe in njenih »junakov«. Pisateljevo zavzeto ukvarjanje s preteklostjo zahodnih slovenskih pokrajin je bilo gotovo svojevrsten izraz intelektualnega odpora proti njihovemu nasilnemu poitalijančevanju v obdobju 1918–1943/45 (fašistični režim je zatrl slovensko šolstvo in uničil skoraj ves slovenski tisk; spreminjal je celo osebna imena in priimke!). Pregljev »zgodovinski regionalizem« je – paradoksalno – imel aktualistične korenine. Tudi pri njem ni mogoče srečati niti najmanjšega sledu zagledanosti v »dobre stare čase«.¹⁴

Manj dramatičen, čeprav vseeno zanimiv je razvoj zgodovinskega romana v slovenskem liberalnem taboru. Njegov osrednji avtor na prelomu 19. in 20. stoletja je bil deželno- in državnozborski poslanec, pozneje (1918) pa tudi minister (»poverjenik«) za aprovizacijo v ljubljanski Narodni vladi Ivan Tavčar (1851–1923).

Tavčarjevo ostro in duhovito pero je zaznamovalo svoj čas s številnimi polemikami – in seveda še bolj z imenitnimi pripovednimi umetninami. Pisatelj je bil po temperamentu romantik in osebno globoko veren katolik¹⁵ (zato pa je odločno nasprotoval zlorabljanju vere za politične cilje). Njegov pesimizem – osrednji temi Tavčarjeve literature sta ljubezen in smrt, ki sta v nekakšni kavzalni zvezi – ter pozorno jezikovno oblikovanje besedila¹⁶ sta ga sčasoma »postavila v kontekst« (ne zmerom tudi v soglasje!) z esteticistično miselnostjo srednjeevropske secesije. Literarnih tematizacij preteklosti pisatelj praviloma ni hotel izrabljati za nazorska in politična obračunavanja – to je prepuščal svoji »desni roki«, fulminantnemu in brezskrupuloznemu časnikařu Miroslavu Malovrhu –, zato je njegov zgodovinski roman izrazito neangažiran in neaktivističen. Toda na drugi strani bi bilo nemogoče trditi, da je Tavčar v preteklosti videl »zlato dobo«: le njegova ustvarjalna domišljija se je najbolj razživila ob historično kostumiranih karakterjih. Vseeno je prelom z jurčičevsko paradigmo radikalen in izrazit.

Tavčarjevo najobsežnejše delo je zgodovinski roman *Izza kongresa* (1905–1908), ki je »leposlovna kronika« ljubljanskega shoda vladarjev in diplomatov Svete alianse leta 1821. Tekst hoče biti prerez življenjskih navad in družbene stvarnosti, pri tem pa se izogiba obsežnejšim analitičnim digresijam. Deluje kar malce feljtonistično. Pisatelju je na ta način uspelo ustvariti prvi slovenski roman, ki v ospredje ne postavlja določene človeške skupnosti (skupine oseb oziroma osebnosti); pripovedna dominantna je historično opredeljen čas v realno obstoječem kraju. Na večer življenja je Tavčar napisal še en obsežen zgodovinski roman – prvi del nikoli dokončane trilogije *Visoška kronika* (1919). V tej pripovedi – njeni glavni

¹⁴ Obširneje o tem glej: I. GRDINA, *Vladarji, lakaji, bohemi*, Ljubljana, 2001, 244–252.

¹⁵ Izidor CANKAR, n. d., 164, 165.

¹⁶ Izidor CANKAR, n. d., 162.

aduti so spektakularne »scene« (npr. »božja sodba«) in fabulativna razgibanost – je opisano življenje na Kranjskem v 17. stoletju. *Visoška kronika* po vsej pravici velja za pisateljev »opus perfectum«.

Po Tavčarjevem zgledu je v domačo zgodovino poseglo še več drugih liberalnih pisateljev. Med njimi je najpomembnejši Fran Govekar (1871–1949), ki je bil v mladosti zagovornik naturalistične »nove struje«, vendar je pozneje evoluiral k manj radikalnemu umetniškemu stališču (k nekakemu moralizirajočemu realizmu). Leta 1921 je objavil zgodovinski roman *Svitanje*, ki tematizira slovenski narodni prerod v dobi poznega razsvetljenstva in zgodnje romantike. Tudi Govekar v minulost ni projiciral kulturno-političnih sporov in spopadov svoje sodobnosti. Tako pri njem kot pri Tavčarju gre torej za jasno razvidno težnjo po vzpostavitvi nekakega »literarnega historicizma«. Tendenčnost oziroma moralistično noto je videti predvsem v izbiri snovi (Tavčar se je v zgodovinskih povestih rad ustavljal ob protestantizmu; Govekar je opisoval eno od najbolj optimističnih poglavij slovenske preteklosti).

Od ideala »literarnega historicizma« se je radikalno odvrnil Vladimir Bartol (1903–1967), čigar chef-d'oeuvre je iz dneva v dan znamenitejši *Alamut* (1938). Žanr zgodovinskega romana je pri njem samo pripovedna »lupina«, saj gre za filozofsko »podloženo« prozo, ki se poigrava z obrazci trivialne literature (pustolovska povest) ter hkrati aludira na razmere v 20. stoletju (totalitarizem, fanatizem, machiavellizem).¹⁷ Orientalno dogajalno okolje v skrivnostnem arabsko-perzijskem srednjem veku priteguje bralčevo pozornost, recipienta pa tekst hkrati napeljuje k iskanju vzporednic z drugimi dobami in deželami. V zadnji tretjini 20. stoletja je nastop militantnih islamistov Bartolovemu romanu, ki v očeh slovenske kritike in literarne zgodovine dolgo časa ni veljal za posebej imenitno delo, zagotovil veliko odmevnost v širšem evropskem prostoru, zlasti v Franciji, Španiji in Nemčiji. Vitalnost teme, na katero je pisatelja opozoril kritik in prevajalec Josip Vidmar¹⁸ – krščanskemu Zahodu je bila sporočena v znameniti »znanstvenofantastični« knjigi Marca Pola o (morebiti fiktivnem) popotovanju na Kitajsko –, so potrdile tudi njene poznejše literarne obdelave (Umberto Eco, *Foucaultovo nihalo*, Amin Maalouf, *Samarkand*).

Tudi socialistično usmerjeni pisatelji se na Slovenskem niso izogibali zgodovinskega romana. Na nekatere od njih so s svojo netendenčnostjo vplivali vrhunski liberalni avtorji, tako da tudi zagovorniki »razredne politike« preteklosti niso zmerom opisovali v skladu s pojmovanji »historičnega materializma«. Edino izbira snovi je diskretno opozarjala na njihovo mišljenjsko usmeritev. Tako je Jože Pahor (1888–1964) v romanu *Matija Gorjan* (1940) tematiziral kmečki upor na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem leta 1515, v *Serenissimi* (1928–1929) pa je na dokaj

¹⁷ Prim. M. KOŠUTA, *Alamut: roman – metafora*, v: V. BARTOL, *Alamut*, Ljubljana, 1988, 551–595. V slovenski zavesti je žal skoraj popolnoma spregledan najlegitimnejši miselni predhodnik tega znamenitega teksta, »povest« *Dejanje* Vladimirja Levstika (1934).

¹⁸ J. VIDMAR, n. d., 357, 364.

romantičen način spregovoril o trpljenju preprostega slovenskega človeka pod vladavino Beneške republike (v 16. stoletju; pri tem je bilo mogoče potegniti vzporednice z zatiralsko politiko italijanske države v 20. stoletju). Bolj eksplicitno angažiran je bil Prežihov Voranc (pravo ime: Lovro Kuhar, 1893–1950), ki je tik pred 2. svetovno vojno ustvaril dva pomembna zgodovinska romana – *Požganico* (1939) in *Doberdob* (1940). Prvi v obliki nekakega niza skorajda samostojnih novel obravnava nemško-slovenski boj na Koroškem v letih 1918–1920, drugi pa posega v čas 1. svetovne vojne (neskončne bitke na soški fronti in upor »kranjskih soldatov« v Judenburgu 1918). Čeprav je bil pisatelj visok funkcionar jugoslovanske komunistične stranke in eden od emisarjev Kominterne v zahodnoevropskih deželah, njegova umetniška zavzetost za »ponižane in razžaljane« ne nosi obeležja »partijnosti«. Prežihovo pripovedništvo je prav zato lahko ostalo trdna postavka v slovenski literarni zgodovini in bralski zavesti.¹⁹

Med 2. svetovno vojno je bil zgodovinski roman na Slovenskem precej priljubljen: avtorji z ozemlja, ki ga je leta 1941 zasedla in anektirala Mussolinijeva Italija, so pripoved o davni preteklosti izrabljali za utrjevanje zvestobe »rodni grudi« (npr. že omenjeni Jalnovi *Bobri*). Na ta način so tudi tisti ustvarjalci, ki niso podpirali uporniške in prokomunistične Osvobodilne fronte (ta je razglasila »kulturni molk« kot znamenje protesta proti ostri asimilacijski – deloma celo genocidni – politiki nemškega okupatorja na severni polovici našega narodnega ozemlja), kazali svoj odpor do obstoječih razmer. Podobno je že pred vojno ravnal France Bevk (1890–1970), ki je živel in delal v težavnih razmerah pod italijansko fašistično oblastjo na Goriškem (*Umirajoči bog Triglav*, 1930).

Po 2. svetovni vojni je bilo pripovedništvo z zgodovinsko tematiko sprva deležno velike javne pozornosti. Kulturna politika novih oblasti je skušala spodbuditi »monumentalizacijsko« literarizacijo »narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije«. Socialistični realizem je postal zvezda vodnica umetniške »produkcije«. Po izključitvi Jugoslavije iz tabora »naprednih /tj. delavsko-kmečkih/ držav« leta 1948 pa je razmeroma kmalu prišlo do opustitve najočitnejšega vmešavanja politike v kulturno sfero (po 1950). Posegi v »produkcijo lepote« so bili poslej manj »sistematični« in čedalje bolj voluntaristični: vnetemu zagovorniku komunističnih nazorov Mišku Kranjcu (1908–1983) so »organi reda« npr. preprečili nadaljevanje obsežne pripovedi o narodnoosvobodilni vojni (*Za svetlimi obzorji*), ker so bili posamezni »stebri družbe« nezadovoljni s svojim »ovekovečenjem« v njenih začetnih delih. Sicer pa si razmeroma številni teksti o 2. svetovni vojni dolgo časa niso mogli pridobiti statusa zgodovinskega romana, saj se je z epohalnimi dogodki, ki so jih tematizirali, vse do začetka razpadanja komunističnega režima (po smrti maršala Tita leta 1980) začejala sedanost. Šele sedaj prihaja do njihovega postopnega uvrščanja v ta žanr.

¹⁹Prim. F. ZADRAVEC, *Slovenska književnost II*, Ljubljana, 1998, 275–277.

Zgodovinski roman je bil v drugi polovici 20. stoletja med Slovenci doživljan na eni strani kot literarna vrsta, ki omogoča prikrito kritično refleksijo o (pol)totalitarni oziroma avtoritarni sodobnosti (Alojz Rebula, rojen 1924, *V Sibilinem vetru*,²⁰ 1968; Drago Jančar, rojen 1948, *Galjot*, 1978),²¹ na drugi pa kot tekstni žanr, ki pričuje o usodi posameznih delov slovenskega ozemlja v preteklosti (številna dela Franceta Bevka; Miško Kranjec – trilogija o prevratnih letih po 1. svetovni vojni v Prekmurju *Rdeči gardist*, 1964–1967; Saša Vuga, rojen 1930 – trilogija o poznem srednjem veku na Slovenskem *Erazem Predjamski*, 1978; tetralogija o bojih ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja v Posočju *Krtov kralj*, 1987). Historiografija, ki je temeljila na znanstveni kritiki virov, se je mnogim ljudem zdela premalo smela v izvajanju sklepov in interpretaciji pomena posameznih dogodkov. Spričo njene ujetosti v ekonomistične in sociologistične (deterministične) koncepcije takšno občutenje ni bilo povsem neupravičeno. Zato je zgodovinski roman pri nas kljub spremenjenim razmeram v veliki meri obdržal tisto mesto, ki si ga je pridobil že v 19. stoletju. Slovenci so svoje predstave o preteklosti še po 2. svetovni vojni oblikovali na podlagi leposlovja ... Treba pa je reči, da je tudi marsikatera literarizirana biografija posegala v sfere zgodovinskega romana: minuciozni opis »junakove« dobe je tu in tam celo zasenčil pripoved o njegovih »podvigih« (prim. dovršen del opusov Ilke Vašte, 1891–1967, in Mimi Malenšek, rojena 1919; Alojz Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 1981 – gre za tematizacijo »tržaških let« Eneja Silvija Piccolominija).

Za sklep je mogoče reči, da je žanr, ki se je na Slovenskem začel razvijati z Jurčičevim *Ivanom Erazmom Tattenbachom*, po okoli sto tridesetih letih še zmerom zelo živ (zgodovinski roman Draga Jančarja *Katarina, pav in jezuit*, ki je izšel leta 2000, je vsekakor najodmevnejši pripovedni tekst slovenske književnosti v zadnjem času).

²⁰ F. PIBERNIK, *Čas romana*, Ljubljana, 1983, 47–50.

²¹ F. PIBERNIK, n. d., 299, 300.